

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakyму

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000
© Straipsnių autoriai, 2000

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

ISTORIKO ANTANO VASILIAUSKO (VASIO) RANKRAŠTINIS PALIKIMAS

Vartome pageltusius, laiko pablukintus lapus, skubota rašysena išmargintus puslapius su prieraišais ir pataisymais, laiškų, mokslo darbų, išrašų sancaupas, dokumentų fotonuotraukas. Toks iš pirmo žvilgsnio dr. Antano Vasiliausko (Vasio) (1902–1974) rankraštinis palikimas. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka šį fondą (f. 205) gavo 1950 m. iš Kauno valstybinio universiteto bibliotekos. Šie rankraščiai 14 metų išgulėjo šalia kitų specfondinio profilio rinkinių netvarkyti. 1964 m. juos aprašė ir susistemino klasikinės filologijos specialistė Stasė Paulauskienė. (Kaip neseniai paaiškėjo, A. Vasiliauskas buvo jos istorijos mokytojas Utenos gimnazijoje). Ji pateikė trumpą fondo apžvalgą. Kai kuriuos šios apžvalgos duomenis čia panaudosime.

Kiekybinė fondo charakteristika būtų tokia: fondą sudaro 261 vienetas rankraščių, mašinraščių, spaudinių, dokumentų fotonuotraukų lietuvių, lotynų, vokiečių, rusų, lenkų ir prancūzų kalbomis. Dokumentai, įskaitant fotokopijas, apima 1337–1944 m. Jie suskirstyti į 8 padalinius. Čia yra personalijos (sign. 1–7); susirašinėjimas (sign. 8–16); mokslo darbai, jų medžiaga bei dokumentų fotonuotraukos (sign. 17–168); paskaitos, straipsniai, užrašai (sign. 169–202); atskirą grupę sudaro A. Vasiliausko žmonos Marijos Bilevičiūtės-Vasiliauskienės bei jos giminių rankraščiai (sign. 203–222); kitų autorių darbai (sign. 223–238); varia (sign. 243–261).

Pirmiausia norėtume apsisistoti ties A. Vasiliausko biografija. Rankraščių fonde tebėra išlikę jo rašytos autobiografijos juodraščiai, Vienos universiteto išduotas filosofijos daktaro diplomai, keletas buitės dokumentų. Gyvenimo įvykius papildė A. Vasiliausko kolegų korespondencija ir didelis pluoštas jo laiškų žmonai. Juos pajvairina ir kitose Vilniaus bibliotekose rasti pavieniai A. Vasiliausko laiškai ir rankraščiai.

Antanas Vasiliauskas gimė 1902 m. sausio 15 d. vidutinio ūkininko šeimoje Balčkiemio kaime. Pradžios mokyklą jis lankė Gražiškiuose Vilkaviškio apskrityje, mokėsi Marijampolės, Vilkaviškio gimnazijose, o 1922–1925 m. Seinų kunigo seminarijoje (jai atsikėlus į Gižus). Augo drauge su keturiais broliais. 1925 m. jis įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą ir čia studijavo istoriją bei pedagogiką. Lankė prof. P. Gronskio, prof. L. Karsavino seminarus, klausėsi prof. I. Jonyno paskaitų. Diplominių darbų „Bažnyčios valstybės susidarymas“ parašė pas prof. S. Yčą. Gyvenimo sąlygų verčiamas, dar neišlaikęs diplominių egzaminų, nuo 1929 m. mokytojavo Utenos, o

kitus metus Tauragės gimnazijose. 1931 m. A. Vasiliauskas buvo pašauktas į karo mokyklą atlikti karinės prievolės; po jos gavo jaunesniojo leitenanto laipsnį. 1931 m. vedė mokytoją istorikę Mariją Bilevičiūtę. 1932 m. išlaikęs Kauno Vytauto Didžiojo universitete valstybinius egzaminus, išgijo diplomą. Iš studijų laikų yra išlikęs A. Vasiliausko lietuvių kalbos rašinys „Mokytojo darbas kaime“, J. Tumo ranka įvertintas ketvertu¹. Diplomuotam istorikui Humanitarinių mokslų fakultetas pasiūlė tęsti doktorantūros studijas Vienos universitete (Istorijos pagalbinių mokslų institute). Vienoje A. Vasiliauskas praleido trejetą metų (1933–1935), gilindamasis į paleografijos, diplomatikos, sfragistikos, archyvų mokslo disciplinas. Vieną jis pasirinko dėl daugelio motyvų. „Pirmiausia čia mes, lietuviai, maloniai priimami, – pasakojo jis Zenonui Ivinskiui, – nėra prieš mus tokio nusistatymo, kaip Vokietijoje, antra, pagalbinių mokslų institutas Vienoje labai gerai pastatytas, be to, norėjau pas prof. Dopschą padirbėti, nes tai pasaulio garsenybė“².

Disertantas ilgai svarstė ties kokia mokslinio darbo tema apsisotiti, norėjo rasti „šį tą susietą su savo kraštu“. „Aš bijau rinkdamasis temą, – dėstė jis laiške tam pačiam Z. Ivinskiui, – nes galima daug dirbti ir nieko gero nerasti ir tik pakartoti tai, kas kitų pasakyta. Disertacija turi būti vis dėlto originali. <...> Iki šiol mūsų istoriją rašė svetimieji, – priduria jis, – o mes patys per 15 metų mūsų nepriklausomybės nič nieko istorijoje nepadirbom“³.

A. Vasiliauską domino Žemaičių ir Ordino santykiai, tos temos literatūra jam buvo gerai pažįstama. Traukė ir Vytauto Didžiojo diplomatika. Šios srities beveik dar niekas netyrė. Žinojo, kad šią temą dirbant reikės susidurti su begale sunkumų, nes reikės turėti originalus, kad būtų galima nustatyti išorinius dokumentų kriterijus. Būtinai tektų padirbėti Karaliaučiaus ir Lenkijos archyvuose. „Šiam reikalui būtų galima naudoti originalų nuotraukas, bet čia mano kišenių neišneša. <...> Jei gačiau kokią nors stipendiją, – svarstė jis, – tai tuokart mielu noru imčiau šį darbą“⁴. Per Lietuvos užsienio reikalų departamento direktorių K. Bizauską stipendiją jam pavyko gauti⁵, ir A. Vasiliauskas ėmė gilintis į Vytauto Didžiojo epochą. Tačiau beveik po metų iškilo nauji nenumatyti sunkumai. Surinkęs dalį medžiagos, jis kreipėsi į žymiausių lenkų istoriką, archeografą prof. Władisławą Semkowiczių, 1930 m. paskelbusį darbą „Sfragistyka Witolda“, prašydamas jo būti moksliniu vadovu. W. Semkowiczius atsisakė ir pranešė, kad ši tema jau užimta. „Vytauto dokumentais jau nuo seno domiuosi, – rašė jis 1934 10 16 A. Vasiliauskui, – ir daug jų naujų atradau. Nuo pat pirmos minutės, susidūrus su tais dokumentais, kilo mintis rengti darbą apie Vytauto diplomatiką arba pačiam, arba per kurį nors iš mano mokinių. <...> Iš naujo to darbo mano seminare ėmėsi dr. Silvius Mikuckis, kuris, surinkęs dalį prieinamos medžiagos Lenkijoje, papildė ją šiemet Karaliaučiuje ir

¹ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB), f. 1, b. 303, l. 77–78.

² *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – NMMB), f. 29, b. 1245, l. 5 (1933 04 13 laiškas).

³ Ten pat, l. 2, 5 (1933 03 26 ir 1933 04 13 laiškai).

⁴ Ten pat, l. 5.

⁵ Ten pat, f. 61, b. 237, l. 1, 2.

Rygoje ir dabar jau darbą baigia. <...> Galbūt jums naudinga nesiimti to darbo, o pakeisti temą ir patyrinti, pvz., Švitrigailos diplomatiką⁶, – patarė profesorius. Nors kitame laiške užsiminė, jog būtų neblogai, jei pasirodytų ir abu darbai. Tą pačią mintį patvirtino ir Ignas Jonynas. „Aš žinau kelis mokslininkus, – ramino jis A. Vasiliauską 1934 10 23 laišku, – parašiusius disertacijas ta pačia tema, pav., prof. Liubavskis ir prof. Maksimeika parašė tuo pačiu laiku „Litovsko-russkij seim“, prof. Ivanovas ir Andrijaševas „Istorija Volynskoj zemli“. Galima bus pasidžiaugti, jei klausimas bus nušviestas iš įvairių pusių. <...> Aš patariu Tamstai dirbti ta nuotaika lyg Tamsta visai nežinotum, kad ir kitas kas tą patį darbą dirba“⁷. Prof. W. Semkowicziaus apsisprendimą I. Jonynas taip aiškino: „Apsilankęs Lietuvoje jis ėmė reikšti viešai lietuviams simpatijų ir tai nemenkai jam pakenkė. Lenkų inteligentija pradėjo žiūrėti į jį su įtarimu. Štai kodėl jam labai būtų sunku vadovauti vienu laiku saviškiam ir svetimajam“⁸. A. Vasiliausko abejones dėl besidubliuojančios temos sklaidė ir K. Jablonskis. „Nuo temos, – dėstė jis 1934 10 24 laiške, – jokių būdu negalima atsisakyti, tai dabar pasidaro ne tik mokslo, bet garbės dalykas. Mikuckio disertacijos kryptį aš spėju iš lenkų dabartinės istorinės literatūros pakraipos... Tamstos bus geresnė. <...> Atsisakius Semkovičiui Tamstai padėti, man atrodo, nėra reikalo daryti jam vizito, nebent jei būtų reikalas per jį gauti leidimą prieiti prie Krokuvos akademijos rankraščių, bet ir tai kalbėti tik apie leidimą pamatyti rankraščius, daugiau nieko“⁹. Mokslinis bendradarbiavimas, paremtas intelektiniu geranoriškumu, kilnus noras paremti, negailėti žinių kolegai gaubė žymiausių mūsų istorikų tarpusavio santykius. K. Jablonskis konsultuoja A. Vasiliauską Vytauto privilegijų autentiškumo klausimu, nurodo skaitytiną literatūrą, pataria ne pirkti, o skolintis fotoaparata nuotraukoms daryti¹⁰. A. Šapoka nurodo, kaip gauti dokumentų fotokopijas iš Vilniaus, kaip jų ieškoti, kokiais šaltiniais remtis, ir teiraujasi, ar A. Vasiliauskas neaptikęs žinių jo rašomai temai apie lietuvių ir lenkų kultūrinius santykius Jogailos laikais: „Tu turbūt esi radęs daug ką apie lenkus Vytauto dvare, jo kanceliarijoj arba apie lietuvius Jogailos dvare ar lenkų mokyklose. Gal gali ką parašyti?“¹¹ Zenonas Ivinskis prašo atvežti lituanistikos ir prūsistikos iš Vienos antikvariato, turinčio nemaža lituanistinių dalykų¹².

A. Vasiliausko tema „Vytauto Didžiojo diplomatika“ vedė į mokslą, tiriantį dokumentų raidą, kilmę, datą, patikimumą, tvirtinimo būdą, rūšis. Seminaruose A. Vasiliauskas dirbo pas profesorius A. Dopschą, Hirschą ir Grossą. Doktorato egzaminus, be pagrindinių disciplinų, laikė iš Europos ūkio bei kultūros istorijos, meno istorijos (ją buvo pasirinkęs kaip šalutinį dalyką). Netrukus jis ėmė lankytis Varšuvos, Krokuvos, Romos, Karaliaučiaus ir Rygos archyvuose ir fotografuoti visus ten surastus Vytauto

⁶ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAB), f. 205, b. 13, l. 1–2.

⁷ Tėn pat, b. 12, l. 3. [Visi šie I. Jonyno laišškai A. Vasiliauskui yra publikuoti: I. Jonynas, *Istorijos baruo*, Vilnius, 1984, p. 263–266. Cituojama iš originalo.]

⁸ Tėn pat.

⁹ Tėn pat, b. 2438, l. 1.

¹⁰ Tėn pat, f. 205, b. 11, l. 2 (1934 06 17 laiškas).

¹¹ Tėn pat, b. 12, l. 5 (1934 01 17 laiškas).

¹² Tėn pat, l. 1 (1935 12 05 laiškas).

Didžiojo aktus bei privilegijas, taip pat kitų kunigaikščių lituanistinę dokumentiką. Šiam darbui mokslininkas dažnai aukodavo ir poilsio valandas, ir atostogas. Pedantiškai tiksliai jis kasdien apskaičiuodavo savo turimas lėšas, – jų dažnai pritrūkdavo ir buities, ir kultūros reikmėms. „Per Velykas turėsiu darbo su archyvais, – rašo jis 1933 02 02 žmōnai į Kauną. – Mano turimų pinigų man užteks iki Velykų – balandžio 15 ar 20 dienos. Aš būsiu Vienoj, manau, iki liepos 20 ar 25, dar tikrai nežinau, – tęsia jis, – o gal jau 15 galėsiu išvažiuoti, nes noriu Karaliaučiuje sustoti kokioms trim ar penkioms dienoms – truputį į archyvą užėti ir apžiūrėti. Taigi savo biudžetą suskaičiavau ir jį išdėstysiu“¹³. Daugelis laiškų M. Vasiliauskienei lyg finansinės apskaitos lapai mirgėte mirga skaičiais, pragyvenimo lygio galimybėmis, nurodančiomis nelengvą Lietuvos inteligentų kelią į mokslą. Iš jų galime sužinoti 1933–1935 m. Vienos maisto produktų kainas, buities daiktų savikainą, būsto išlaidas. A. Vasiliauskas vaizdingai aprašo Austrijos valstybines šventes, iškilmes, tradicijas, užsimena apie savo ryšius su Austrijos lietuviais. Tuo metu Vienoje studijavo V. Krėvės duktė Ona Aldona Krėvaitė (vėliau Mošinskienė). Aiškėja draugiški A. Vasiliausko santykiai su rašytojo, tuometinio Vytauto Didžiojo universiteto dekanı V. Krėvės šeima. „Pranešk jiems, – rašo A. Vasiliauskas žmōnai iš Vienos, – kad Onelė sveika ir „dirba“. Šelmė tėvams sako, kad turi tik 2 egzaminus, o aš girdėjau, kad daugiau“¹⁴. Savo ruožtu V. Krėvė 1935 11 30 dėkoja Vasiliauskui. „Labai esame dėkingi, – rašo jis, – už draugišką laišką ir žinias, suteiktas apie mūsų dukterį. Tikimės, kad ir toliau laikysite ją savo globoje. <...> Būkite, ponas Vasiliauskas, toks geras, nepalikit jos Vienoje, pats grįždamas į Kauną. Pragyvenimui iki 10–15 gruodžio mes jai buvome pasiuntę 200 litų pirm, negu buvom gavę jūsų malonų laiškelių. Jei turėtumėt porą atliekamų šilingų ir reikėtų jai padėti – tikiuosi, kad neatsisakysit, o sugrįžus bus visa gražinta su didžiausia padėka“¹⁵. M. Vasiliauskienė, užsukdama į Vieną, nepamiršdavo atvežti lauktuvių V. Krėvės dukrai, o grįždama iš Austrijos – vieno kito pirkinio M. Krėvienei.

Doktoratą A. Vasiliauskas parašė sėkmingai. Artėjo disertacijos gynimo diena – 1935 m. lapkričio 30-oji – ir su ja susiję ne vien moksliniai, bet ir buitiniai rūpesčiai. „Šią savaitę, – rašo jis žmōnai, – turiu daug visokio bereikalingo klapato su ta promocija. Prikalbėjo mane eiti su tuo fraku, tai išsinuomavau, tai irgi pirmas toks triukis gyvenime. Reikėjo asmeniniai nueiti pas profesorius ir juos pakviesti. Toks jau čia paprotys“¹⁶. Disertaciją A. Vasiliauskas apgynė, gavo filosofijos daktaro laipsnį, o su juo ir daug Lietuvos bei Vienos mokslininkų sveikinimų. Į gynimą buvo susirinkę apie 600 žmonių. Šį įvykį aprašė ir „Lietuvos aidas“¹⁷. Disertacijos dalis buvo išspausdinta „Senovėje“¹⁸ ir atskirai.

¹³ Ten pat, b. 212, l. 15, 13.

¹⁴ Ten pat, b. 213, l. 10.

¹⁵ Ten pat, b. 12, l. 1.

¹⁶ Ten pat, b. 213, l. 13 (1935 11 27 laiškas).

¹⁷ Vienos universitetas suteikė lietuviui daktaro laipsnį, *Lietuvos aidas*, 1935 12 03.

¹⁸ A. V a s i l i a u s k a s, Vytauto Didžiojo diplomatika, *Senovė*, Kaunas, 1936, t. 2, p. 175–214; 1938, t. 4, p. 133–172.

Grįžęs iš Vienos, diplomuotas daktaras 1936–1940 m. dirbo vyr. asistentu Vytauto Didžiojo universitete, o 1940–1943 m. tapo Vilniaus universiteto docentu. Pagausėjo šeima: gimė sūnus Algimantas. 1938 m. su broliu Povilu A. Vasiliauskas nusipirko 18 ha žemės be trobesių Vaišvydavo kaime, Panemunės valsčiuje, tačiau netrukus (1940) dalis jos buvo konfiskuota. Abu su broliu skundėsi valdžiai¹⁹.

Didelę savo jėgų ir laiko dalį mokslininkas tuo metu skyrė pedagoginei veiklai. Universitete jis skaitė jam pavestus kursus: paleografiją, diplomatiką, chronologiją, sfragistiką, heraldiką ir istorijos metodologiją. Po paskaitų dirbo intensyvią mokslinį darbą: rengė Vytauto aktų nuotraukų albumą, rinko archyvinę medžiagą Lietuvos istorijos temomis. Pirmoje – „Iš Lietuvos valstiečių bruzdėjimų XIX a.“ kol kas, kaip jis sakė, apsiribojo tik valstiečių būkle Karpių dvaruose; antroje po kruopelytę ieškojo žinių „Apie lietuvių elementą Vilniaus krašte XIX a. pirmoje pusėje“. „Istoriografijos srityje, – rašė jis universitetui savo atskaitoje, – ruošiu Lietuvos miestų kodeksą. Šiuo metu darau transkripcijas seniausių Kauno miesto knygos. Jau nurašyta apie 50 puslapių“²⁰. Sudarinėjo jis ir Lietuvos istorijos šaltinių bei svarbesnių veikalų sutrumpinimų kartoteką, sakėsi turįs jau apie 1000 kortelių (fonde tėra išlikusios 147 pozicijos). Be to, skelbė straipsnius periodikoje.

Šį darbo įkarštį sustabdė besibaigias karas ir su juo susiję įvykiai. 1944 m. gabus ir darbštus istorikas pasitraukė į Vakarų. 1946–1949 m. jis buvo lietuvių gimnazijos direktorius tremtinių stovykloje Augsburgėje, skaitė paskaitas Baltų universitete Pinneberge. 1949 m. apsigyveno JAV. Ten patyrė nelengvą emigranto dalią. Apie šį laikotarpį geriausiai byloja dar neskelbtas jo laiškas. „Atvažiavęs dirbau visokią darbą: ūkyje, fabrike, universitete, laboratorijose ir dabar draudimo įstaigose, – rašė jis Zenonui Ivinskiui 1954 09 01 iš Filadelfijos. – Iki šių metų gegužės 1 d. 3 metus dėščiau rusų kalbą Syrakuzų Universitete, bet ne reguliariems studentams, o specialiame skyriuje. Kartu su manim dirbo Raštikis, Dailidė ir Andriušaitis. Tas skyrius likvidavosi, ir likau be darbo. Reikėjo dėstyti kalbą, kurios niekad nesimokiau ir kurios nekenčiau. Jau toks mano likimas. Neapkenčiu televizijos, bet teko dirbti televizijos fabrike, atstumianti biznio Draudimo įstaiga pakvietė mane dirbti. Sunkus ir nepelningas darbas, bet be darbo negyvensi. Žmona visą laiką sunkiai dirba siuvyklose – fabrikuose. Ji sumenkėjo ir vis negaluoja. <...> Sveikiausias tai aš buvau, bet dabar jau ketvirtas mėnuo negaluoju su inkstais, bet tas praeis“²¹.

Filadelfijoje 1949 m. jis suorganizavo Lituaniistikos institutą ir jam vadovavo²². 1954 m. daug dėmesio skyrė V. Krėvės antkapio paminklo pastatymui. Į suorganizuotą tam reikalui komisiją įėjo V. Maciūnas (pirmininkas), J. Puzinas, prof. A. Jurskis, A. Vasiliauskas, dr. M. Krasauskaitė ir Mykolaitis. Jų pareiga buvo surinkti pinigai ir rūpintis statyba. Šalia komisijos buvo sudaromas garbės komitetas, į kurį buvo pakviesti Z. Ivinskis,

¹⁹ MAB, f. 205, b. 6, l. 1–8.

²⁰ Ten pat, b. 1, l. 3.

²¹ VUB, f. 198, b. 597, l. 1.

²² A Z a l a t o r i u s, Šešiasdešimt klausimų Krėvės dukrai, *Literatūra ir laisvė*, Vilnius, 1998, p. 199.

prof. A. Sennas, M. Biržiška, S. Yla, A. Šapoka, P. Skardžius, J. Aistis, G. Žemkalnis (Australija) ir kiti. „Garbės komitetas, – aiškino A. Vasiliauskas Z. Ivinskiui, – neturės jokių pareigų, tai bus tik simbolinis ženklas, kad Krėvei paminklą stato visa Lietuvių tauta. <...> Mūsų manymu, Krėvė, palikdamas tautai literatūros lobyną, užsitarnavo ir padėkos...“²³ Išeivijoje A. Vasiliauskas artimai bendravo su rašytoju: apie metus laiko Filadelfijoje jis gyveno su V. Krėve viename bute. „Man teko su Krėve, – užsimena jis, – plačiau išsikalbėti apie praeitus laikus, ir aš bandysiu apie tai parašyti“²⁴.

Po darbo Syrakuzų universitete (1950–1953) A. Vasiliauskas, tuomet Vasys, buvo pakviestas į Niujorko Fordhamo universitetą ir Rusų mokslo institutą. Ten profesoriavo ilgus metus (1954–1972) iki išeidamas į pensiją. „Apie Amerikos universitetus, – rašė jis 1958 11 20 Z. Ivinskiui, – reikia turėti kitą nuomonę. Čia, ypač koledže, reikia dėstyti nors tris dalykus. Aš dėstau rusų kalbą, rusų filosofiją, rusų istoriją, Lietuvos istoriją ir lietuvių kalbą. Akušerijos dar man nesiūlė, kaip Pakštui“²⁵.

Dirbdamas Fordhamo universitete, vasaros atostogų metu jis ėmėsi naujos veiklos – 1956 m. drauge su kun. prof. Vl. Jaskevičiumi organizavo akademinį lituanistikos kursą ir jiems vadovavo. Kursai turėjo padėti išeivijos jaunimui „pagilinti lietuvių kalbos mokėjimą ir supažindinti su lietuvių tautos istorija, literatūra, tautosaka ir kitomis kultūrinėmis vertybėmis <...> Rūpintasi ir mokytojų paruošimu lietuviškom mokyklom...“²⁶ Todėl į kursų programą buvo įvesta lietuvių kalbos dėstymo metodika. Nuolatiniai lektoriai buvo St. Barzdukas, prof. A. Šlepetytė-Janavičienė, V. Čižiūnas, R. Salytė ir prof. A. Vasys. Kviesdavosi ir laikinus. Tarp jų A. Vasiliauskas norėjo matyti ir Z. Ivinskį. „Mūsų lituanistikos biudžetas yra labai ribotas, – įspėja jis, – ir šiandien mes galėtume Tau užtikrinti tik 650 dolerių <...> Manau, Tu suprasi mano norą Tave pamatyti ir su Tavim padirbėti nors vieną vasarą“²⁷. Stipendijų fondą lituanistikos kursams A. Vasiliauskas su Vl. Jaskevičiumi rinko patys, važinėdami po provincijas, besldamiesi į kiekvienas svetingas ir ne visai svetingas duris. Šiuos kursus finansiškai rėmė dr. J. Kazickas, dr. K. Valiūnas, dr. A. Starkus, dr. A. Šmulskštys, prel. J. Balkūnas ir kiti pavieniai asmenys bei organizacijos, kurias su dėkingumu prisimindavo A. Vasys. Kursai užsidarė 1972 m. dėl mažo studentų skaičiaus. „Lituanistinis švietimas, – rašė jų organizatorius, – kaip tik ir yra jaunosios kartos paruošimas ateičiai <...> nes tik kūrybinga tauta yra tikrai gyva ir nusipelno kitų pagarbos“²⁸. Be kursų, A. Vasiliauskas-Vasys dalyvavo ateitininkų sendraugių, Lietuvių bendruomenės, Lietuvių katalikų mokslo akademijos veikloje (Niujorko skyriaus sekretorius), bendradarbiavo spaudoje. Mirė jis 1974 m. birželio 18 d. Užuojautas iki birželio pabaigos spausdino laikraštis „Draugas“. Nekrologą „Aiduose“ parašė prof. S. Sužiedėlis (žr. 26 išnašą).

²³ VUB, f. 198, b. 597, l. 1.

²⁴ Ten pat, l. 2.

²⁵ Ten pat, f. 198, b. 598, l. 2.

²⁶ S. S u ž i e d ė l i s, Dr. Antanas Vasys. Netekome istoriko, kuris rūpinosi ateitimi, *Aidai*, 1974, Nr. 7, p. 322–333.

²⁷ VUB, f. 198, b. 598, l. 1 (1958 11 20 laiškas).

²⁸ A. V a s y s, Lietuvių kalba Fordhamo universitete, *Aidai*, 1972, Nr. 1, p. 51.

Lietuvoje išlikęs rankraštinis A. Vasiliausko palikimas, kaip jau minėjome, nėra visa apimantis ir išsamus. Greta personalijos (I) ir korespondencijos (II) su keletu grupinių jo ir artimųjų nuotraukų, didžiausią archyvinio palikimo dalį sudaro rankraščiai, susiję su jo doktorantūros studijomis Vienoje ir darbu Kauno bei Vilniaus universitetuose.

Mokslo darbų skyriuje (III) saugomas jo diplominis darbas „Bažnytinės valstybės susidarymas“, istorinė apybraiža „Nepriklausomybės karas. (Lietuvos kariuomenės istorijos bruožai: 1918–1920)“, daktaro disertacijos medžiaga. Istorijos šaltinių išrašai sudėlioti pagal atskiras temas, tokias kaip „Vytauto sekretoriai ir pasiuntiniai“, „Diplomatiniai ryšiai – laiškų ir pasiuntinių siuntimas“, „Lietuvos kunigaikščių antspaudų aprašymas“, „Lietuvos d. k. Vytauto aktų popieriaus vandenženklių piešiniai“. Yra čia antspaudų fotonuotraukos, Vytauto XIV–XV a. aktų ir Kauno miesto magistrato XVI a. aktų nuorašai, medžiaga paleografijos paskaitoms, juodraščių fragmentai; rasime ir Vienos universiteto bibliotekoje skaitytų knygų reversus.

Bene svariausią fondo dalį sudaro A. Vasiliausko iš daugelio archyvų nufotografuotos Vytauto Didžiojo, kitų Lietuvos kunigaikščių aktų, raštų, privilegijų bei įvairių LDK XIV–XVII a. istorijos dokumentų kopijos (IV skyrius). Čia yra Lietuvos kunigaikščio Jogailos ir Trakų kunigaikščio Kęstučio 1379 m. taikos sutartis su Vokiečių ordinu (f. 205–48, toliau tik bylos numeris); Lietuvos kunigaikščio Skirgailos 1387 m. raštas Lenkijos karaliui Jogailai ir karalienei Jadvygai, atnaujinantis anksčiau duotą ištikimybės pasižadėjimą (53); analogiški Kernavės kunigaikščio Vyganto 1388 m. ir kunigaikščio Lengvenio 1389 m. pasižadėjimai (57, 62); Lietuvos d. k. Vytauto 1388 m. privilegija žydams (61).

Įdomus Lietuvos kunigaikštienės Onos 1392 m. raštas Lenkijos karalienei Jadvygai, užtikrinantis, kad jos vyras Lietuvos d. k. Vytautas išpildys viską, ką buvo raštu pažadėjęs (66). Čia yra fotokopija Lietuvos d. k. Vytauto 1399 m. rašto, kuriuo patvirtina prekybos sutartį tarp Polocko ir Rygos miesto (72); jo 1401–1415 m. laiškai Rygos magistratui (82, 88, 110, 113); Vytauto ir Jogailos 1401 m. sutartis, kuria Vytautas pasižada būti Jogailai paklusnus (81); Lietuvos kunigaikščio Švitrigailos 1402 m. taikos sutartis su vokiečių magistru Konradu von Jungingenu (84) ir kita 1402 m. su Vokiečių ordinu (85).

Taip pat čia saugoma Lietuvos d. k. Vytauto 1403 m. sutarties su Lenkijos karaliumi Jogaila fotokopija: Vytautas pažada be Jogailos žinios nedaryti jokių sutarčių su Vokiečių ordinu (86). Yra ir Lenkijos karaliaus Jogailos bei d. k. Vytauto 1410 m. raštas Vokiečių ordino magistrui Ulrichui von Jungingenui: jie pasižada laikyti taiką (100); Lietuvos d. k. Vytauto 1416 m. laiškas Ordino magistrui (115); Lenkijos karaliaus Jogailos ir Lietuvos d. k. Vytauto 1419–1420 m. taikos sutartis su Vokiečių ordinu (121, 122); Lietuvos d. k. Vytauto 1426 m. laiškas Vokiečių ordino magistrui: praneša apie savo žmonos Julijonos ligą ir prašo atsiųsti vidaus ligų daktarą (131).

Surastas ir Lietuvos d. k. Vytauto 1430 10 13 laiškas Romos imperatoriui Zigmantui karūnacijos reikalais (137); Lietuvos d. k. Švitrigailos 1430–1432 m. raštai Lenkijos karaliui Jogailai (138, 141, 142); Lenkijos karaliaus Stepono Batoro 1580 m. raštas vyskupui M. Giedraičiui (157). Išliko ir šių dokumentų, saugotų Karaliaučiaus, Varsūvos, Rygos archyvuose, fotokopijų mikrofilmai (168).

Atskirą fondo poskyrį sudaro keletas A. Vasiliausko straipsnių, jo paskaitos, užrašai. Savo straipsniuose istorikas rašė apie Lietuvos piliakalnių; Liublino uniją ir Lietuvos savarankiškumą; apie Vytauto pasiuntinį M. Cebulką; papasakojo savo kelionės į Vilnių 1939 m. spalio mėnesį išpūdžius. Reikia priminti, kad gyvendamas JAV A. Vasiliauskas buvo Bostono „Lietuvių enciklopedijos“ istorijos mokslų skyriaus bendradarbis; taip pat rašė straipsnius apie genealogiją, heraldiką, popieriaus gamybą angliškajai lietuvių enciklopedijai (*Encyclopedia Lithuanica*) ir kitiems leidiniams (*Catholic Encyclopedia*); redagavo vadovėlį „Russian Area Reader“.

Fonde gausu A. Vasiliausko užrašų bei paskaitų tekstų: „Archyvai“, „Diplomatikos mokslas ir jo uždaviniai“, „Aktų klastojimas“, „Popiežių kanceliarijos pareigūnai ir jų pareigos“ (fragmentai), „Terminų aptarimas ir bibliografija“, „Dokumento paruošimas, nuorašai, klastojimai“, „Diplomatikos ir paleografijos istorija“, „Lietuvos ponų šeimynos“ ir kt.

Fondo V skyriuje, pavadintame „Bilevičiai“, sutelkti A. Vasiliausko žmonos Marijos Bilevičiūtės-Vasiliauskienės bei jos giminių rankraščiai. Čia saugomos jos pažymių knygelės, liudijimai apie mokymąsi Marijampolės mokytojų seminarijoje ir Vytauto Didžiojo universitete; jai ir jos giminėms rašytas vienas kitas laiškas. Minėtinas M. Bilevičiūtės-Vasiliauskienės diplominis darbas „Vokietijos valstiečių karas reformacijos laikais“, jos rašyti scenos vaizdeliai; 1922–1934 m. dienoraščiai, kuriuose labai nedaug įvykių, susijusių su A. Vasiliausku.

Atskirai išskirti „Kitų autorių“ (VI) rankraščiai. Tarp jų – Z. Ivinskio straipsnis „Klaipėda istorijos raidoje“, I. Jonyno straipsnių „Astikas“, „Bychovco kronika“ autografi, V. Mirono „Iš atsiminimų. Vilniaus vyskupo ir Lietuvos karaliaus rinkimai 1918 m.“ (mini J. Matulaičio paskyrimą Vilniaus vyskupu ir pasiūlymus dėl Uracho pakvietimo į Lietuvą). Čia ir K. Sabalio straipsnis „Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga“; A. Tamošaičio disertacijos „Istoriškoji teisės mokykla“ tezės; G. Studero lietuvių mokytojų ekskursijos į Šveicariją ataskaita.

Iš kitų autorių tarpusavio susirašinėjimo (VII skyrius) minėtini W. Semkowiczui (dr. Grosso), G. Studerui (Hew Th., I. Jonyno) 1934–1939 m. rašyti laišakai. Yra ir neišaiškintų autorių korespondencijos sanaukė; Seinų ir Punsko 1928 m. etnografinė statistika.

Baigiamajame fondo skyriuje „Varia“ (VIII), kaip paprastai, šūsnis įvairenybių: L. Vaineikio atsiminimų apie pirmąjį lietuvišką spektaklį Palangoje fragmentas; Lietuvos banko nuostatai; Lietuvos mokytojų profsąjungos 1940 m. įstatai; referato „Apie Tautų sąjungą ir Palestinos mandatą“ dalis; Marijampolės ateitininkų eucharistininkų 1923 m. būrelio įstatai; Naujasėdžio durpyno 1939–1940 m. dokumentai (sąskaitos, kvitai, algų lapai, sutartys) ir kt.

Dalis šio istoriko rankraščių yra patekę ir į kitą Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos kolekciją (f. 12). Joje saugomas A. Vasiliausko 1936 m. prašymas krašto apsaugos ministrui, kad šis priimtų jį tarnauti į Generalinio štabo spaudos švietimo skyrių; K. Jablonskio laiškas; nemažas pluoštas mokslo darbų išrašų (žr. f. 12, sign. 2412–2437).

Vienas kitas A. Vasiliausko autografas yra atsidūręs Vilniaus universiteto (f. 198–597, 598; f. 1, 303), Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos (f. 61–237; 29–1245; f. 130–1582) rankraščių skyriuose.

Lietuvoje išsaugotas rankraštinis A. Vasiliausko palikimas padeda geriau pažinti šį žymų istoriką kaip mokslininką ir kaip iškilią asmenybę, jo tarpukariu nuveiktą darbą.

Šia publikacija norėtume paminėti 1999 m. suėjusias 25-ąsias jo mirties metines.

Danutė L a b a n a u s k i e n ė